

O'zbekiston Ijtimoiy Taraqqiyotida Islom Dinining O'Rni

Quchqorov Javlon Suyundik o'g'li¹

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston ijtimoiy taraqqiyotida islom dinining o'rni, Islom dinining qadriyat sifatida jamiyat ma'naviy yangilanishi va poklanishida tutgan o'rni. Bugungi kunda "Musulmon olami" (Islom olami) tushunchasi diniy jihatdan musulmonlarni, madaniy jihatdan o'z tarkibiga mazkur hududda istiqomat qiluvchi musulmon bo'lmagan kishilarni ham qamrab oluvchi "islom sivilizatsiyasi"ni anglatishi. Islom dinining ma'naviy sog'lom turmush tarzi shakllanishiga ta'siri, ma'naviyatning barkamol inson tarbiyasida tutgan o'rni muhim omil ekanligi e'tirof etilgan

Keywords: Qur'oni karim, Musulmon olami, Islom olami, diniy jihat, musulmonlar, madaniy jihat, islom sivilizatsiyasi, muqaddas yozuv, xalifa, xalqaro tinchlik, barqarorlik va barqarorlikka ko'maklashish.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklar mobaynida dunyoda din omilining faollashuvi kuzatilmoqda. Islom dini bugungi kunda davlatlarning ichki va tashqi siyosati, ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga, davlatlararo va xalqaro munosabatlarga ta'sir etib kelmoqda. Islom omilining kuchayishiga musulmon mamlakatlari hududlarining kattaligi, demografik jihatdan aholi sonining tez o'sishi, ushbu hududlarda tabiiy resurslarning ulkan zahiralari mavjudligi, geografik-strategik imkoniyatlarining qulayligi, islom mamlakatlaridagi milliy o'zlikni anglash jarayonlari ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Oxirgi paytda Pokiston, Eron, Saudiya Arabistoni, Misr, Indoneziya, Turkiya kabi davlatlarning xalqaro maydondagi ta'siri kuchayib bormoqda. Shu bilan birgalikda xalqaro islom tashkilotlarining nufuzi ham ortib bormoqda.

METODOLOGIYA

Bugungi kunda "Musulmon olami" (Islom olami) tushunchasi diniy jihatdan musulmonlarni, madaniy jihatdan o'z tarkibiga mazkur hududda istiqomat qiluvchi musulmon bo'lmagan kishilarni ham qamrab oluvchi "islom sivilizatsiyasi"ni anglatadi [1: 30-b]. Zamonaviy geosiyosiy ma'noda "musulmon olami" tushunchasi aholisining ko'pchiligi (50%dan ortig'i)ni musulmonlar tashkil etadigan mamlakatlarga nisbatan ishlatiladi. Hozirgi kunda "musulmon olami"da Yer aholisining 23,4 foizi, ya'ni 1,64 mlrd. kishi istiqomat qiladi. Ularning taxminan 62 % Osiyo va Tinch okeani hududida, 20 % Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada, 15 % Markaziy Afrikada, 3%ga yaqini Evropada, 0,3 % Amerikada yashaydi [2: 82-b].

Dunyoda eng rivojlangan 20 ta davlatlar (G-20) orasida 3 ta musulmon davlati Indoneziya, Saudiya Arabistoni va Turkiya bor. Islom olamida eng rivojlangan 8 ta (D-8) davlatlar Bangladesh, Indoneziya, Malayziya, Misr, Nigeriya, Pokiston, Turkiya va Erondan iborat.

ASOSIY QISIM

Islom dunyosidagi xalqaro islom tashkilotlari jahonda tinchlik, totuvlik va barqaror taraqqiyotga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Islom hamkorlik tashkiloti (IHT) o'z oldiga musulmon birdamligini mustahkamlashga ko'maklashish; siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ilmiy sohalarda hamkorlik qilish; barcha musulmonlarni o'z qadriyatlari, mustaqilligi va milliy huquqlarini ta'minlash uchun qo'llab-quvvatlash; muqaddas joylarni muxofaza qilish; adolatga tayangan holatda xalqaro tinchlik va barqarorlikka ko'maklashish; tashkilotga a'zo mamlakatlar va o'zga mamlakatlar o'rtasida hamkorlik

¹ Samarqand davlat universiteti, Kattaqo'rg'on filiali "O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida" mudiri, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD) dotsent v.v.b

va o'zaro anglashuvni rag'batlantirishni maqsad qilib qo'ygan bo'lsa, Islom olami uyushmasi dunyoning turli mamlakatlaridagi yirik musulmon arboblarni birlashtirgan xalqaro islom tashkiloti bo'lib hisoblanadi. Ushbu tashkilot islom ta'limotini butun dunyoga tarqatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yib, keng miqyosdagi xayriya va insonparvarlik faoliyatini olib bormoqda [3].

Hozirgi davrda islom dinini zamonga moslashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan yo'nalish islom modernizmi deb nomlanadi. Islom modernizmi tarafdorlari musulmon mamlakatlarida mavjud bo'lib, ular islom diniy va ijtimoiy ta'limotini yangi zamon sharoitlariga muvofiqlashtirish, islom dinining siyosiy, huquqiy, ijtimoiy muammolariga taalluqli aqidalarini yangicha talqin etish, xo'jalik hayotini tartibga solish va islom tamoyillari asosida taraqqiyotning yangi modellarini, yo'llarini ishlab chiqishni o'z oldilariga asosiy maqsad qilib qo'yishgan. Islom modernizmi hozirgi ijtimoiy hayot va ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga islom ta'limotini moslashtirish harakatidan iboratdir.

Islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni karim bo'lib, u Alloh tarafidan 23 yilga yaqin muddat mobaynida Muhammad payg'ambarga oyatma - oyat, sura - sura nozil qilingan ilohiy kitob bo'lib hisoblanadi. Islom ilohiyot maktablaridan biri ahl as-sunna va-l-jamaa ta'limotiga ko'ra, Qur'on Alloh taoloning so'zi va uning azaliy ilmidir. Mazkur ilohiy kitobning bir nechta nomlari bo'lib, ulardan «Qur'on» so'zi – arabcha «qara'a» (o'qimoq) fe'lidan olingan. Boshqa fikrga binoan, u suryoniy tilidagi «kerain» – «muqaddas yozuv» ma'nosini bildiruvchi so'zdan olingan. Qur'on 114 ta suradan iborat. Sura Qur'ondan bir bo'lak bo'lib, eng kami uchta yoki undan ortiq oyatlarni o'z ichiga oladi. Oyatlarning soni esa, Qur'on matnlarini taqsimlashning turli yo'llariga ko'ra, 6204 ta, 6232 ta, 6636 ta, hatto 6666 tagacha belgilangan. Bu har xillik Qur'on nusxalarining bir-biridan farqli ekanligini emas, balki undagi oyatlarning turli qiroat maktablarining (ularning soni 14 dan ortiq) an'analari bo'yicha turlicha taqsimlanganligini bildiradi.

Qur'ondagi suralar o'z mazmuniga yoki nozil bo'lgan vaqtiga, ya'ni xronologik tartibiga qarab emas, balki hajmiga ko'ra – avval katta, so'ng kichik suralar tartibida Payg'ambar vafotidan ancha keyin yig'ib joylashtirilgan. Suralarning hajmi ham har xil: eng katta hajmli ikkinchi surada 286 oyat bor bo'lsa, eng kichik suralar faqat uch oyatdangina iborat.

Islomshunoslik va qur'onshunoslik xulosalari asosida suralarning xronologik tartibini quyidagicha shaklda tasavvur qilish mumkin:

1. Birinchi Makka davri (610-615 yillar). Bu davrda yuksak adabiy ijod namunalari bo'lgan saj' janridagi suralar o'qilgan. Yevropa olimlari ularga «Nazmiy suralar» deb nom berganlar.
2. Ikkinchi Makka davri (616-619 yillar). Bu suralar Muhammad payg'ambar va ularning izdoshlari doimiy ta'qib ostida yashagan va ko'pchiligi Habashistonga ko'chib ketgan vaqtda o'qilgan. Bu suralarda Alloh «Rahmon» sifatida ko'p tilga olinganligi sababli Evropa olimlari ularni «Rahmon suralari» deb ataganlar.
3. Uchinchi Makka davri (619 yil boshlaridan – 622 yil sentyabrigacha). Bu davrda ham Muhammad payg'ambar va uning izdoshlari ta'qib ostida yashaganlar, maxfiy ravishda, ko'pincha shahardan tashqarida ibodatga to'planganlar. Bu davr suralarida payg'ambarlar haqidagi asotir-hikoyatlarga keng o'rin berilganligi sababli evropalik olimlar bularga «Payg'ambarlik suralari» deb nom berganlar.

Tarixiy voqealarni aniqroq aks ettirishini e'tiborga olgan holda Madinada tushirilgan 24 ta suraning nozil bo'lish davrini quyidagi besh bosqichga ajratish mumkin:

I davr (622 yil oktyabridan 624 yilgacha) Muhammad payg'ambar Madinaga ko'chib o'tganidan so'ng to makkaliklar bilan birinchi yirik to'qnashuv – Badr jangigacha nozil bo'lgan to'rt sura bu davrga kiradi.

II davr (624 yil martidan 625 yil martigacha). Bu davr Badr jangidan to Uhud jangigacha o'tgan bir yil mobaynida nozil bo'lgan uch surani o'z ichiga oladi.

III davr (625 yil martidan 627 yil martigacha). Uhuddagi mag'lubiyatdan to Xandaq jangigacha o'tgan ikki yil ichida beshta sura nozil bo'lgan.

IV davr (627 yil apreldan 630 yil yanvarigacha). Bu davrga Xandaq jangidan to Makka fathigacha o'tgan salkam uch yil ichida nozil bo'lgan sakkiz sura kiradi.

V davr (630 yil fevralidan 632 yil mayigacha). Makka fathidan Muhammad payg'ambarning vafotigacha o'tgan ikki yildan ortiqroq davr ichida yana to'rtta sura nozil bo'lgan.

Muhammad payg'ambar vafotidan keyin Qur'on kishilarning xotirasida va yozgan narsalarida saqlanib qoldi. Payg'ambardan so'ng musulmonlarga Abu Bakr boshliq etib saylandi. Uning xalifalik davrida (632-634) mo'minlar va murtdlar (dindan qaytganlar) o'rtasida shiddatli janglar (yuqorida eslatilgan Ridda voqealari) bo'lib o'tdi. Ushbu janglarda Qur'onni to'liq yod olgan ko'plab qorilar halok bo'ldilar. Shunda bo'lajak xalifa Umar ibn al-Xattob (634-644) Abu Bakrga: «Barcha qorilar shu zaylda o'lib ketaversa, Qur'on nuqsonli bo'lib qolishi mumkin, shu sababli uni jamlab kitob holiga keltirish zarur», - degan maslahatni berdi. Avvaliga Abu Bakr ikkilanib turadi, chunki bu ish Payg'ambar davrida qilinmagan edi. Bu hol bid'at deb qabul qilinishi mumkin edi. Keyinroq Abu Bakr ham Qur'onni kitob shakliga keltirib qo'yish zarurligini anglab yetdi va Zayd ibn Sobit ismli sahobani chaqirib, bu ishni unga topshirdi. Shunday qilib, Zayd va boshqa qorilar mashaqqatli urinishlardan keyin Qur'onni kiyik terisidan bo'lgan sahifalarga yozib chiqdilar va bog'lab Abu Bakrning uyida saqlab qo'ydilar. Bu jamlanma keyinchalik «as-Suhuf al-Bakriya» – «Abu Bakr sahifalari» deb nomlandi. Abu Bakr olamdan o'tgandan keyin jamlanma Umar ibn al-Xattob uyida, u olamdan o'tgandan so'ng uning qizi – Payg'ambar ayoli Hafsada qoldi. Vaqt o'tishi bilan islom davlatida turli siyosiy guruhlar paydo bo'ldi. Ular o'rtasidagi ziddiyatlar xalifa Usmon ibn Affon (644-656) davrida keskinlashdi. Har bir guruh o'z siyosiy da'volarini Qur'on orqali asoslashga urinar edi. Qur'onni o'qishdagi turli ixtiloflar bunga asos yaratar edi. Bu ixtiloflarni bartaraf etish maqsadida xalifa Usmon ibn Affon Qur'onning yangi tahririni ko'chirishga buyruq beradi. Bu topshiriqqa binoan Zayd ibn Sobit barcha Qur'on qismlarini yig'ib, taqqoslab chiqib, qaytadan Qur'onni karim matnini jamladi. Qur'onning birinchi rasmiy nusxasi 651 yilda xalifa Usmonga taqdim etildi. U asl nusxa hisoblanib, undan yana uchta, ba'zi manbalarga ko'ra yettita nusxa ko'chirtirilib, arab askarlari turgan yirik shaharlardan – Basra, Damashq, Kufaga jo'natilgan. «Imon» deb nomlangan asl nusxa esa Madinada xalifa Usmon huzurida qoldi. Ko'chirilgan nusxalar «Mushafi Usmon» deb ataldi. Ilk Qur'on nusxalaridagi arab yozuvida harflarning elementlari – nuqtalar va unli tovush belgilari qo'yilmagan bo'lib, uni Qur'onni to'liq yod biluvchi usta qorilargina o'qiy olar edilar. Hammaga faqat Qur'onning shu nusxasidan ko'chirishga buyruq berildi. Saqlangan ilk nusxalar hijoziy va kufiy xatlarida ko'chirilgan. Mutaxassislarining fikricha, Arab davlatining poytaxtini 749 yilda Suriyadan Iroqqa o'zgartirilishi hijoziy xatining yo'qolib ketishiga olib keldi. Qur'on yozuvining hozirgi ko'rinishi faqat X asrga kelib to'liq shakllangan. Qur'onning shu kunimizgacha saqlanib qolgan nodir nusxalari arab yozuvi rivojining bebaho yodgorliklari hisoblanadi.

Arab tarixchilarining xabar berishlaricha, xalifa Usmon Qur'onni mutolaa qilib o'tirganida fitnachilar tomonidan o'ldirilgan. U kishining qoni Qur'on sahifasiga to'kilgan, degan naql xalq orasida keng tarqalgan. Bundan Kufadagi kitob savdogarlari foydalanib, ko'p nusxada «qonli» Qur'on nusxalari tayyorlab sotganlar. Hozirgi paytda jahon muzey va kutubxonalarida Mushafning bir nechta nusxalari saqlanadi. Ulardan biri Toshkent shahrida O'zbekiston musulmonlar idorasidadir. Unda ham qon izlari bo'lib, shu nusxa aynan xalifa Usmonga tegishli degan fikrlar mavjud. Mazkur Qur'on 353 varaqdan iborat bo'lib, varaqlar o'lchami 68x53 sm, matn yozilgan qism hajmi 50x44 sm. Sahifalar kiyik terisidan ishlangan bo'lib, har biriga 12 qatordan chiroyli kufiy xatida yozuv bitilgan. Ko'p varaqlari yo'qolgan va keyinchalik qog'oz sahifalar bilan to'zatilgan.

Tataristonlik mashhur olim Shihobuddin al-Marjoniyning (1818-1889) aytishicha, Qur'onni qayta tiklash Samarqandda joylashgan «Mug'ak masjidi» imomi Abdurrahim ibn Usmon al-O'tiz-Imoniy (vaf. 1838 y.) tarafidan bajarilgan.

Usmon Qur'onni ruslar O'rta Osiyoni bosib olguncha Samarqandda, Xo'ja Ahror madrasasida saqlanar edi. Qur'onning Samarqandga keltirilishi haqida ham mutaxassislar orasida har xil taxminlar mavjud. Ulardan birida muqaddas kitobni Abu Bakr al-Qaffol ash-Shoshiy (976 yili vafot etgan, Toshkentda dafn qilingan) Bag'doddan olib kelgan, deb hikoya qilinadi. Avlodlar osha Abu Bakr Qaffol Shoshiy merosxo'rlaridan Xo'ja Ahror qo'lga o'tgan bo'lishi mumkin. Xo'ja Ahror va uning avlodlari bu

nusxadan zamonalarining boshqa sufiy tariqatlari shayxlari bilan bo'lgan raqobat kurashida unumli foydalanganlar. Bu nusxa vositasida ular o'zlarining islom sarchashmalariga yaqinroq ekanliklarini isbotlamoqchi bo'lganlar. Chunonchi, Ishqiya tariqati shayxlari ahroriy naqshbandiyilarga qarshi Qur'onning o'z qadimiy nusxalariga – Katta Langar Qur'oniga ega bo'lganlar.

Ikkinchi bir rivoyatda esa Xo'ja Ahror muridlaridan biri Makkadan haj qilib qaytayotganida Istambulga kiradi va sultonni og'ir xastalikdan davolaydi. Sulton minnatdorchilik bildirib, unga Qur'onni hadya qiladi.

Ko'pchilik arabshunos olimlarning fikricha, bu Qur'on Amir Temur (1370-1405) tomonidan Basradan ko'plab qo'lyozma kitoblar va boshqa o'ljalar bilan birga Samarqandga keltirilgan va Temurning mashhur kutubxonasiga qo'ydirilgan. Temuriylar davridagi (1405-1506) o'zaro kelishmovchiliklarda Temur kutubxonasi yondirib yuborilgan. Tasodifan shu nusxa omon qolgan. Bu fikr haqiqatdan uzoqroq. Chunki Amir Temurning kutubxonasi haqidagi farazlar hali isbotlangani yo'q. Ikkinchi tarafdin, Amir Temur zamonida boshqa bir Qur'on nusxasi hukmdorlar diqqat-e'tibori markazida edi. Bu Samarqand jome-masjidi (keyinchalik bu masjid Bibixonim masjidi nomini olgan) sahniga qo'yilgan Boysung'ur Qur'onidir.

Toshkent Qur'onini ilmiy jihatdan chuqur o'rgangan sakt-peterburglik sharqshunos olim A.F. Shebunin fikricha, Qur'on Basradan Amir Temur tomonidan Samarqandga keltirilgan. Chunki A.F. Shebunin Parij, Berlin va Makkadagi boshqa nusxalariga solishtirib, bizdagi Qur'onning Basra nusxasi ekanligini isbotlashga harakat qildi. Darhaqiqat, bu muqaddas kitob eski nusxalardan hisoblanib, VIII asr oxiri – IX asr boshlarida yaratilgan. 1868 yilda rus askarlari Samarqandga kirishi bilan Usmon Mushafiga e'tibor kuchaydi. Musulmonlar Qur'onni yashirincha Buxoroga jo'natmoqchi bo'ladilar. Biroq bu xabar Zarafshon o'lkasining boshlig'i general Abramov qulog'iga yetib, «Fan uchun bunday nodir, bebaho, qadimiy yodgorlikni qo'ldan chiqarmaslikning hamma chorasi ko'rilsin», deb polkovnik Serovga buyruq beradi. Serov Qur'onni general Abramovga keltiradi. Abramov esa uni zudlik bilan Turkiston general -gubernatori fon Kaufmanga yetkazadi. U, o'z navbatida, 1869 yil 24 oktyabrda Usmon Qur'onini Sankt-Peterburgga – Imperator kutubxonasiga alohida kuzatuvchilar nazoratida jo'natdi. Bu Qur'on nusxasi ustida tadqiqotlar boshlandi. Masalan, 1895 yili mazkur Qur'onning bir varag'i ikki ming nusxada chop etildi. 1905 yili esa Ilyos ibn Ahmad-shoh «Yosin» surasining fotonusxasini chiqardi. Shu yili S.I. Pisarev va F.I. Uspenskiy Qur'onni faksimile uslubida 50 nusxa chop etib, 25 nusxasini sotuvga chiqardi. Har bir nusxasiga 500 so'm baho qo'yildi. Ular faksimileni asl nusxasiga o'xshatish uchun hajmini ham o'shandayligicha qoldirdilar. Hozir bu faksimile nusxadan respublikada bir nechta bo'lib, biri O'zbekiston musulmonlarining diniy idorasi kutubxonasida, ikkinchisi – O'zbekiston tarixi muzeyida saqlanadi.

Oktyabr to'ntarishidan so'ng Butunrossiya musulmonlar jamiyati nomidan Usmon To'qumboev RSFSR Xalq Komissarlari Sovetiga murojaat qilib, muqaddas Usmon Qur'onini o'z egalariga, ya'ni musulmonlarning o'lka s'ezdiga topshirilishini talab qiladi. RSFSR XKS tomonidan musulmonlarning talabi qondirilib, Qur'on musulmonlar ixtiyoriga beriladi. 1917 yil 29 dekabr kuni Peterburgdagi podshoh kutubxonasining «Nodir qo'lyozmalar» bo'limidan olinib, Butunrossiya musulmonlar jamiyati raisi U. To'qumboev javobgarligi ostida Ufa shahriga jo'natiladi. Qur'on 1923 yilgacha Ufada saqlanadi. 1923 yil 23 iyulda Butunittifoq Markaziy Ijroqo'mi Usmon Qur'onini Turkistonga qaytarishga qaror qiladi. Muqaddas yodgorlik Ufadan Toshkentga maxsus komissiya kuzatuvida olib kelinadi. Komissiya tarkibida sharqshunos olim Sultonxo'ja Qosimxo'jaev, professor A.E. Shmidt va din peshvolaridan 3 vakil bor edi. Komissiya maxsus vagonda qurolli kuchlar kuzatuvida Qur'onni Toshkentga keltirdi. Shundan keyin Qur'on 1923 yil 18 avgustda Sirdaryo diniy idorasiga qarashli Xo'ja Ahror jome masjidiga topshiriladi. Lekin ko'p o'tmay Qur'onni Toshkent eski shahar muzeyiga keltiradilar va u maxsus po'lat sandiqda saqlana boshlanadi. Eski shahar muzeyi birinchi o'zbek muzeyiga aylantirildi. Muzey 1926 yilning 1 yanvarida ochildi. 1926 yilning faqat bir oyi ichida muzeyni 4000 kishi kelib ko'rdi [5].

Qur'oni karimga ko'plab olimlar tomonidan turli tafsirlar yozilgan. Qur'on XII asrdan boshlab Evropa xalqlari tillariga, jumladan, lotin tiliga tarjima qilina boshlagan. XVIII asr boshlarida Evropa xalqlari tillaridan, XIX asr o'rtalarida arabcha asl nusxasidan rus tiliga tarjima qilingan. G.S. Sablukovning

arabchadan dastlabki tarjimasini Qozonda uch marta (1878, 1894, 1907 yillarda) nashr qilingan. Akademik I.Yu. Krachkovskiy tomonidan amalga oshirilgan Qur'onning ilmiy izohlari bilan rus tiliga tarjimasini hanuzgacha mashhur. Bu tarjima uning vafotidan (1951 y.) keyin, 1963 va 1986 yillarda to'liq nashr etilgan.

XULOSA

Mamlakatimiz mustaqil bo'lganidan so'ng Qur'oni karimni o'zbek tiliga tarjima qilishga kirishildi. Movarounnahr Diniy boshqarmasi vakillari Qur'onning o'zbek tilidagi tarjimasini nashr etishda bir qancha tarjimalar bilan tanishib chiqib, Alouddin Mansur tarjimasini muvofiq topdilar. 1992 yilda Qur'on o'zbek tiliga tarjima qilindi va «Cho'lpon» nashriyatida ko'p nusxada chop etildi. Shuningdek, «Zvezda Vostoka» jurnali Qur'on matnlarini akademik I.Y.Krachkovskiy tarjimasida falsafa fanlari doktori, professor, islomshunos olim M.A.Usmonovning tuzatishi va qisqa sharhi bilan «Qadimiy adabiyot yangiliklari» – «Drevniy pamyatnik literaturi» turkumi ostida 1990 yildan boshlab berib bordi [4: 35-b].

Qur'onga o'zbek tilida tafsir yozish ishlari shu bilan to'xtab qolmadi. 2001 yilda taniqli olim Abdulaziz Mansur tomonidan Qur'oni karim ma'nolarining izohli tarjimasini nashr etildi. Islomning ilk davridan to shu kunga qadar Qur'oni karimga turli tillarda, har xil yo'nalishlarda minglab tafsirlar bitilgan. Ularda Qur'oni karimni turli davrlar va muhitlarda tushunish o'z aksini topgan. Binobarin, vaqt o'tishi bilan Qur'onning yangidan-yangi ma'nolari kashf etila boradi. Shuning barobarida yangi tafsirlar ham maydonga kelaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. Тошкент, Ўзбекистон, 2017 йил, 30 бет.
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2018 йил, 82 бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 16.04.2018 йилдаги ПФ-5416-сон.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2020 йил, 35 бет.
5. Яхшиликков Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Фалсафа. Дарслик. Самарқанд 2021
6. Javlon Q. et al. TABIATNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 10. – №. 1. – С. 27-30.
7. Suyundik o'g'li Q. J. O 'ZO 'ZINI O 'QITISHGA MILLIY G 'OYA VA DEMOKRATIYANING MADANIY HODISALAR SIFATIDAGI DIALEKTIK ALOQADORLIKLARI MOTIVATSION YONDASHUV SIFATIDA //FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI. – 2022. – С. 123-125.

